
Jurij Perovšek

Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923

Pri preučevanju slovenske narodno-avtonomistične politične usmeritve, ki se je kot slovenski nacionalni program v prvi jugoslovanski državi (Kraljevini SHS, leta 1929 preimenovani v Kraljevino Jugoslavijo) pričela dokončno oblikovati v letu 1923, je vsekakor potrebno opozoriti tudi na poglede, katere so v tej zvezi zastopale posamezne avtonomistično usmerjene slovenske socialistične skupine in stranke, ki so - ob najbolj izrazito usmerjenih avtonomističnih političnih subjektih, Slovenski ljudski stranki (SLS), kratkotrajno obstoječi Slovenski republikanski stranki (SRS) in slovenskih komunistih¹ - prav tako terjale enakopraven in samostojen položaj slovenskega naroda v jugoslovanski državni skupnosti. Brez upoštevanja nacionalno-političnih konceptov, ki jih je ta del slovenskega socialističnega političnega pola oblikoval v letu 1923, bi namreč poznavanje slovenske narodno-avtonomistične politične opcije v prvi jugoslovanski skupnosti ne bilo celovito. Zato je prav, da spomnimo tudi na slovenski avtonomizem socialistične smeri, ki je bil leta 1923 povsem določno prepoznaven v slovenski politiki, in sicer na osnovi narodnoprogramskih načrtov, katere so tedaj oblikovale Narodno socialistična stranka (NSS), Združenje slovenskih avtonomistov (ZSA) in Socialistična stranka delovnega ljudstva (SSDL).

V procesu oblikovanja slovenskega večinskega, narodno-avtonomističnega (in federalističnega) političnega stališča v prvi jugoslovanski skupnosti je predstavljalo leto 1923 eno izmed najpomembnejših politično-zgodovinskih zarez, zakaj tega leta (18. marca 1923) so bile volitve v Narodno skupščino Kraljevine SHS, ki so bile prve skupščinske volitve po sprejemu unitaristične in centralistične vidovdanske ustave 28. junija 1921. S to ustavo je bila po eni strani izvršena "uzakonitev družbenega in državnega razvoja, ki se je tudi pred njo razvijal v Kraljevini SHS",² po drugi pa je bil že po vsem svojem kasnejšem obsegu spočet skrajno zaostren nacionalni problem, ki je tako žgoče zaznamoval skoraj celotno notranjepolitično življenje jugoslovanske državne skupnosti do leta 1941. Vidovdanska ustava je namreč politično in formalnopravno uzakonjala narodni

---

¹ Podrobneje glej o avtonomistično-federalističnih nacionalnopolitičnih konceptih SLS in SRS iz leta 1923 Jurij Perovšek: Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922-april 1923). Zgodovinski časopis, 38, 1984, št. 1-2, str. 5-27 (dalje Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o slovenski samoodločbi leta 1923). Posebej o nacionalnem konceptu SRS glej tudi Janko Prunk: Radić in Slovenci 1919-1928. Zgodovinski časopis, 39, 1985, št. 1-2, str. 26-28 in Igor Grdina: Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana. Zgodovinski časopis, 43, 1989, št. 1, str. 83-86, 88-89, 91-95. - Bistveno literaturo o stališčih slovenskih in jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923 glej v op. 5.

² Ferdo Čulinović: Jugoslavija između dva rata, I, Zagreb 1961, str. 353.

unitarizem, po katerem naj bi bili Slovenci, Hrvati in Srbi (drugih nacionalnih imen ni ustava niti omenjala) le "plemena" namišljenega, enotnega "jugoslovanskega" naroda - vzporedno z zanikanjem obstoja nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS pa je vzpostavljala tudi strogo centralistični državni ustroj, ki je onemogočal oblikovanje kakršnih koli nacionalno zaokroženih in zgodovinsko utemeljenih upravnih enot. Slednje je Slovincem izpodbijalo enega izmed osnovnih pogojev za nacionalni obstoj tj. celovitost njihovega lastnega, narodnega ozemlja, kajti slovensko ozemlje je bilo skladno z določili vidovdanske ustave in v njih temelječi Uredbi o razdelitvi države na oblasti - upravno-teritorialno razkosano na dva dela, na ljubljansko in mariborsko oblast. Ti oblasti pa sta v državno-pravnem pogledu predstavljali le dele enotnega in nedeljivega jugoslovanskega državnega teritorija in sta bili upravno in politično podrejeni odločitvam centralne (beograjske) državne oblasti. Tako je vidovdanska ustava Slovincem dosledno onemogočala, da bi lahko samostojno in neodvisno odločali o svojem političnem in nacionalnem razvoju, in je predstavljala politični ter državno-pravni akt, ki ga je slovenska avtonomistična volja upravičeno imela za uničevalca nacionalne svobode in nepremostljivo oviro za poln in suveren slovenski nacionalni razmah.³ Skupščinske volitve leta 1923 so tako predstavljale prvo pomembno politično priložnost, da se posebej poudarjeno izrazi tako slovensko narodnopolitično gledanje ter se nasproti jugoslovanskemu ustavno uveljavljenemu nacionalnemu unitarizmu in državnemu centralizmu utemelji avtonomistični nacionalni program. Seveda pa so te volitve predstavljale izrazito politično vzpodbudo tudi za slovenske unitarnocentralistične politične sile, ki so ob tej priložnosti prav tako natančno izdelale svoje politično-programske načrte, ki so zadevali tedanji jugoslovanski narodnoproblemski kompleks.⁴ Ob tem naj opozorimo, da v zvezi z oblikovanjem slovenskih narodnopolitičnih programov v prvi jugoslovanski državi leto 1923 predstavlja zelo važno politično-zgodovinsko zarezo tudi zato, ker je tedaj Komunistična stranka Jugoslavije (KSJ) - ob pomembnem prispevku slovenskih komunistov - opustila svoje prvotno unitarnocentralistično narodnopolitično gledanje in je utemeljila svoj povsem nov nacionalni program. Odtlej dalje je namreč poudarjala mnogonacionalni značaj jugoslovanske države ter odločno zagovarjala načelo narodne samoodločbe in federativno državno-pravno preoblikovanje jugoslovanske skupnosti.⁵

³ Podrobnejšo razčlenitev vidovdanske ustave glej v J. Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 17-26.

⁴ Več o tem glej v J. Perovšek: Nacionalnopolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. *Zgodovinski časopis*, 45, 1991, št. 1, str. 65-83.

⁵ Podrobneje o utemeljitvi novega nacionalnega programa KSJ, oblikovanega skozi teoretsko-politično razpravo, ki je potekala od maja do decembra 1923 v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije v: Dušan Lukač: Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918-1941. Beograd 1972, str. 129-192 (dalje Lukač, Radnički pokret); J. Perovšek: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XVIII-XIX, 1978-1979, št. 1-2, str. 17-35, 42-43; isti, O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923). *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1-2, str. 215-220; Janko Pleterski, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor 1981, str.

V letu 1923 so torej preko večjega števila strank - SLS, SRS, KSJ, NSS, SSDL in Združenja slovenskih avtonomistov - slovenske narodno-emancipacijske težnje v Kraljevini SHS podpirali različni idejni in politični tokovi - katoliški, kmečko-republikanski, komunistični in socialistični. Kot smo že opozorili, posebej predstavljamo slovenski narodno-avtonomistični program, ki so ga tedaj oblikovali posamezni politični subjekti socialistične usmeritve, pri tem pa se bomo osredotočili na čas od decembra 1922, ko je kralj Aleksandar Karadorđević odredil, da se izvrše volitve v Narodno skupščino "v vsej kraljevini v nedeljo dne 18. marca 1923",⁶ pa do 15. aprila 1923, ko je prenehala obstajati posebna Socialistična stranka delovnega ljudstva. S tem je namreč slovenska socialistično usmerjena avtonomistična opcija politično pričela slabeti, kar se je odražalo tudi v kasnejšem obrobnem političnem položaju preostalih dveh nosilcev slovenskega avtonomizma socialistične smeri. NSS in Združenje slovenskih avtonomistov sta se namreč že sredi dvajsetih let povezala s političnimi strankami, ki niso posebej poudarjale socialističnih družbeno-političnih načel.⁷ Toda v prvih letih njunega obstoja so bila ta načela tudi pri NSS in ZSA jasno razvidna, slovenski, socialistično usmerjeni avtonomizem pa je s tem imel v letu 1923 stvarno in politično utemeljeno narodnoprogramsko osnovo.

Če najprej na kratko predstavimo idejnopolitični značaj vseh treh subjektov, ki so leta 1923 na Slovenskem vzpostavljali avtonomistični nacionalni program socialistične usmeritve, potem naj najprej opozorimo, da so izhajali iz različnih političnih taborov - njihovo oblikovanje pa so vzpodbudile nove družbenopolitične razmere, ki so vidno vplivale na slovensko politično življenje v letih neposredno po koncu prve svetovne vojne in nastanku Kraljevine SHS. Tako se je Narodno socialistična stranka leta 1919 razvila iz liberalno usmerjenega narodno-socialističnega strokovnega gibanja,⁸ po lastni oznaki pa je bila sestavljena "iz nezadovoljnejšev in razočarancev demokratske (liberalne Jugoslovanske demo-

297-303; isti, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana 1986, str. 191-204; Desanka Pešić: *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje (1919-1935)*. Beograd 1983, str. 82-197; Latinka Perović: *Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju*. Zagreb 1984, str. 253-340. Pripominjam, da je gradivo iz razprave objavljeno v zborniku dokumentov *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923*. (Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ). Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović. Ljubljana 1990, str. 39-426.

⁶ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, IV, 28.12. 1922, št. 131.

⁷ O organizacijsko-političnem razvoju NSS in Združenja slovenskih avtonomistov po letu 1923 glej podrobneje Momčilo Zečević: *Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929*, I. knjiga. Maribor 1986, str. 101-104, 110-112, 115-116 (dalje Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*) in J. Perovšek: *Prepeluhove ustavno-politične koncepcije v času Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev*. Borec, XLI, 1989, št. 1, str. 84-86; isti, *Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev*. Nova revija, VIII, januar-februar 1989, št. 81/82, str. 195-198; isti, *Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje v času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev* (doktorska disertacija), Filozofska fakulteta, Ljubljana 1993, str. 361-364, 367-374. (dalje Perovšek, *Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje*).

⁸ Glej podrobneje Miroslav Stiplošek: *Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922. Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922*. Ljubljana

kratske stranke - op. J.P.) in soc. dem. stranke”, ki “s klerikalci nimajo nobenih stikov”.⁹ NSS se je zavzemala za evolutivno “preureditev gospodarske organizacije v smislu socializma” in oblikovanje samoniklega jugoslovanskega socialističnega družbenega reda, v katerem naj “postane bogastvo last teh, ki ga ustvarjajo”. Zato je poudarjala, da se mora spremeniti “današnje mezдно razmerje ... v solastniško”, sredstvo za doseg tega cilja pa naj bi bila “vsestransko pripravljena socializacija kapitalističnih podjetij, kar ni ničesar drugega kot lastninski prenos od privilegirancev na upravičence.”¹⁰ Stranki so v slovenskem (in jugoslovanskem) zgodovinopisju pripisovali podobnost z evropskimi nacionalsocialističnimi strankami v obdobju 1918-1929,¹¹ zapisana pa je bila tudi ocena, da se ni NSS po programu “prav nič razlikovala od tiste NSS (NSDAP - Hitlerjeve Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei, op. J.P.), ki je kasneje v Nemčiji požrla skoraj ves nemški narod.”¹² Vendar pa taki oceni in sploh primerjavam NSS z nacionalsocialističnimi strankami v Evropi iz dvajsetih let ne moremo pritrđiti, saj njen programsko-politični razvoj nikakor ni vodil v fašistično, nacionalsocialistično smer, pač pa v politično zблиžanje s tedaj vodilno slovensko liberalno stranko - Samostojno demokratsko stranko - s katero se je NSS združila leta 1928.¹³ Po vsej verjetnosti je omenjenemu enačenju NSS zlasti z nemško nacionalsocialistično stranko botrovalo dejstvo, da se je eden izmed vidnejših pripadnikov te stranke, Branimir Kozinc, v začetku dvajsetih let osebno srečal z Adolfom Hitlerjem. O tem je namreč nekaj let pred drugo svetovno vojno tudi javno spregovoril, s čimer je bil v slovenski javnosti nehote ustvarjen vtis, kot da bi bila NSS v stikih z NSDAP, kar pa je B. Kozinc že v pogovoru z A. Hitlerjem odločno odklonil.¹⁴ NSS je torej bila idejno povsem samostojna, po prvi svetovni vojni na novo nastala slovenska stranka, kateri se razen prvotne kadrovske

1979, str. 330, 333-335; isti, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868-1945)*. Maribor 1989, str. 20, 28-29 (dalje Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja*). - O NSS in njenem programsko-političnem razvoju v dvajsetih letih glej podrobneje Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 108-112; Perovšek, *Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje*, str. 181-184, 186-192, 284-292, 346-370.

⁹ Jugoslavija, III, 24.9. 1920, št. 229, Volilne koalicije.

¹⁰ Jugoslavija, III, 25.1. 1920, št. 23, N.S.S. Načela in smer dela Narodno socialistične stranke; 27.11. 1920, št. 286, NSS. Glej tudi Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 109.

¹¹ Glej *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979, str. 631 (besedilo je napisal Metod Mikuž); Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 111-112; isti, *Na istorijskoj prekretnici, Slovenci u politici jugoslovenske države 1918-1929*, Knjiga prva. Beograd 1985, str. 178 (dalje Zečević, *Na istorijskoj prekretnici*).

¹² M. Mikuž: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941*. Ljubljana 1965, str. 193-194. (dalje Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*). Prim. Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 112 in isti, *Na istorijskoj prekretnici*, str. 178.

¹³ Podrobneje glej Perovšek, *Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje*, str. 361-364, 369-370; isti, *Narodno socialistična stranka*. Enciklopedija Slovenije, 7, Marin-Nor, Ljubljana 1993, str. 333; Melita Pivec: *Programi političnih strank in statistika volitev. Slovenci v desetletju 1918-1929*. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine, Ljubljana 1928, str. 363, 367, in Stiplovšek, *Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja*, str. 52-53.

¹⁴ Na srečanje B. Kozinca z A. Hitlerjem me je opozoril akad. prof. dr. Janko Pleterški, ki o tem srečanju v svoji historični dokumentaciji hrani zabeležko, napisano na osnovi njegovega pogovora s sinom B. Kozinca, Savom Kozincem. Zabeležko objavljam po njegovem prijaznem soglasju z dne 21.2. 1994, za kar se mu na tem mestu še posebej lepo zahvaljujem. Zabeležka se glasi takole:

vezanosti k liberalnemu taboru in njene nedvoumne socialistične usmeritve ne more pripisovati noben drug politični atribut.

Kar zadeva ostala dva nosilca slovenskega avtonomizma socialistične smeri, naj za prvega - Združenje slovenskih avtonomistov - povemo, da je izšel iz Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS), od katere se je zaradi njenih unitarističnih in centralističnih stališč v narodnem vprašanju¹⁵ vodilno jedro ZSA (tvorili so ga Albin Prepeluh-Abditus, dr. Dragotin Lončar in Fran Erjavec) ločilo leta 1921 in pričelo 11. aprila 1921 izdajati svoje glasilo "Avtonomist", kar je predstavljalo njihovo "novo politično propagandno akcijo mimo socialne

"Pripovedoval mi Savo Kozinc 10. maja 1985 na vlaku, ko smo se vračali s posveta o gozdovnikih v Mariboru. Pogovarjala sva se o njegovem očetu Branimirju Kozincu, o njegovih živih stikih z mnogimi slovenskimi umetniki in drugimi kulturnimi delavci, o organizaciji Jugoslovanske narodno socialistične mladine, katere predsednik je bil in v kateri so delovali mnogi ljudje, znani pozneje v naši revoluciji, med drugimi Tone Čufar in drugi. Bil je zelo komunikativen in vrata njegovega stanovanja so bila široko odprta.

Ali pa veš, da se je moj oče tudi osebno srečal s Hitlerjem? Res, o tem je pripovedoval na ljubljanskem Radiu v letu 1938. Mnogi so ga napačno razumeli in še po vojni je zaradi tega imel težave. Stvar pa je bila takale:

V letu 1921 je bil v Salzburgu mednarodni sestanek tretje internacionale (socialističnih strank - op. J. Pe.), katere[ga] se je v imenu Jugoslovanske narodno socialistične stranke udeležil moj oče. Za udeležbo se je zanimala tudi Hitlerjeva stranka iz Nemčije. Kongres je udeležbo te stranke zavrnil. Po končanem kongresu je oče izrabil priložnost za izlet v Nemčijo, kjer je takrat vladala huda inflacija in je bilo mogoče potovati zelo poceni. Napolil se je v München, da bi si ogledal Pinakoteko. Na ulicah je videl plakate, ki so vabili v pivnico na zborovanje, kjer govori Adolf Hitler. Oče si je mislil, da je stvar vredna ogleda. In res se je podal v tisto veliko pivniško dvorano. Bila je nabito polna ljudi, menda blizu deset tisoč, in res je Hitler tam govoril. Njegov govor je bil sestavljen iz zelo raztrganih, med seboj nepovezanih stavkov, ki pa jih je izrekal s takšno ognjevitostjo in s takšnim sugestivnim fanatizmom v obeh, da ga je spominjal na indijskega fakirja. Oče se je prerinil v ospredje. Eden izmed organizatorjev ga je vprašal zaradi tega obnašanja, kaj hoče, oče pa mu je odgovoril, da nič posebnega, da le želi slišati govor. Oni je opazil, da ne govori v običajnem narečju in ga vprašal, od kod je in oče mu je povedal, da je iz Jugoslavije. Omenil je tudi, da je prišel iz Salzburga z mednarodnega kongresa. Nемец, ki je stvari očitno poznal, ga je vprašal, če je predstavnik Jugoslovanske narodno socialistične stranke in ali ni on gospod Kozinc. Seveda mu je pritrtil. Tedaj mu je Nемец rekel: To bo našega Führerja gotovo zanimalo! Počakajte tukaj, da konča, potem vas popeljem k njemu. In res je bilo tako. Ko je Hitler govor končal, je naglo odšel v sosednjo sobo, kjer je bila njegova pisarna. Očeta so peljali k njemu in Hitler ga je zelo prijazno sprejel. Izrazil je željo, da bi njegova stranka sodelovala z Jugoslovansko narodno socialistično stranko. Oče, ki je bil navajen naravnost povedati svoje mnenje, ne oziraje se na okoliščine, mu je takoj odvrnil, da to žal ne bo mogoče. Ko ga je Hitler vprašal, zakaj ne, mu je dejal: Vi sprejemate denar od kapitalistov, sprejemate denar celo od židovskih kapitalistov, proti katerim govorite, kakšna socialistična stranka je potem vaša! Nakar mu je Hitler odvrnil, da je to sicer res, toda da v politiki ni morale. ("In der Politik ist keine Moral"). Oče mu je rekel, da ni takega mnenja. Hitler je potem govoril o Jugoslaviji, da je slišal, da je lepa dežela. Oče mu je rekel, naj le pride in si jo ogleda. S tem sta pogovor končala. Ob slovesu mu je Hitler rekel, da želi Jugoslovanski narodno socialistični stranki uspeha in oče mu je vljučno odgovoril, da tudi podobno želi njemu. S tem je ta epizoda bila končana. Pozneje ni oče imel nikoli nobenega kontakta več s Hitlerjem oziroma z njegovim gibanjem. Branimir Kozinc je tako edini Slovenec, ki je bil v osebnem stiku z Adolfom Hitlerjem."

¹⁵ Glej Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 480-481, 483, 523-526, 535-537 (opomba se nanaša na razpravo Dušana Kermaunerja: Albin Prepeluh - Abditus, Njegov idejni razvoj in delo, ki je v navedenem delu objavljena med str. 295-562 (dalje Kermauner); Fran Zwitter: Dragotin Lončar. Zgodovinski časopis, VIII, 1954, št. 1-4, str. 183 (dalje: Zwitter); Fran Erjavec: Avtonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921. (Iz spominov). Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1958, str. 13, 15, 16, 19 (dalje Erjavec); Toma Milenković: Socijalistička partija Jugoslavije (1921-1929). Beograd 1974, str. 662 (dalje Milenković).

demokracije.¹⁶ Toda pri tem so ti nekdanji pripadniki JSDS svoj avtonomizem še vedno povezovali "z globljo, socialno preobrazbo slovenske družbe,"¹⁷ saj so odločno terjali demokracijo v socialnem pogledu,¹⁸ da bi bila z njo "zajamčena socialna pravičnost za vse."¹⁹ Le-to pa so povezovali z družbeno emancipacijo dela in njegovo osvoboditvijo "od zasužnjenja po kapitalu ... (ki) se mora podrejati produktivnemu delu, dočim je sedaj narobe, ko gospoduje mrtvi kapital nad živim delom". Družbeni in politični ideal vodilnega jedra Združenja slovenskih avtonomistov, ki se je kot samostojna politična organizacija oblikovalo 1. junija 1922,²⁰ je torej bilo "samoupravno organizirati produktivno delo z izločitvijo parazitstva," ko bi država bila "zaščitnica in izvrševalateljica skupne volje delovnega ljudstva."²¹ Zato se je Združenje slovenskih avtonomistov - po stališčih, ki jih je njegovo načelstvo oblikovalo 28. junija 1922 - povsem nedvoumno zavzemalo za "pravično razdelitev državnih in družbenih bremen v tem smislu, da dobi *produktivno delo* odločilen vpliv na vodstvo vseh javnih zadev. Kmet in delavec vzdržujeta državo," je v tej zvezi poudarjalo načelstvo ZSA, "zato gre v njej njima prva beseda!"²² S temi stališči je tako ZSA zelo določno opredelilo tudi socialno vsebino svojega političnega programa, ki jo je seveda neposredno povezovalo s socializmom.²³ Enako je svoj socialistični program zelo jasno opredelila tudi SSDL, ki je terjala delavsko-kmečko vlado²⁴ in "spremembo današnjega družabnega reda v socialistični, kjer se bodo odpravili družabni razredi ter izkoriščanje in nasilje človeka nad človekom, razreda nad razredom."²⁵

¹⁶ Kermauner, str. 534. - O razhajanjih A. Prepeluha, D. Lončarja in F. Erjavca z JSDS zaradi njenih unitarnocentralističnih stališč v nacionalnem vprašanju in oblikovanju Prepeluhovih, Lončarjevih in Erjavčevih avtonomističnih narodnopolitičnih pogledov, ki so vodili k ustanovitvi glasila "Avtonomist", glej podrobneje, prav tam, str. 479, 485-486, 509-510, 520-522, 526-527, 531-534, 538-539; Erjavec, str. 17-24, 26; Zwitter, str. 183-184, Peter Vodopivec: Avtonomistična misel Albina Prepeluha. Nova revija, VIII, januar-februar 1989, št. 81/82, str. 201-203. (dalje Vodopivec).

¹⁷ Vodopivec, str. 206.

¹⁸ Avtonomist, I, 11.4. 1921, št. 1, Dr. Drag. Lončar: Za socialno in politično demokracijo slovenskega ljudstva.

¹⁹ Avtonomist, II, 14.10. 1922, št. 41, Kaj je avtonomija?

²⁰ Avtonomist, II, 3.6. 1922, št. 22, Organizacijska vest. - Ob svoji ustanovitvi je ZSA poudarilo, da je njegov namen "delovati za pridobitev avtonomije Slovenije na podlagi svobodne upravne in zakonodajne samoodločbe njenega kmečko-delavskega prebivalstva na političnem kakor tudi socialno-gospodarskem in kulturnem polju v protikapitalističnem smislu." Začasno načelstvo ZSA, oblikovano ob njegovi ustanovitvi, so tvorili dr. Artur Gavazzi, D. Lončar in A. Prepeluh.

²¹ Avtonomist, II, 15.7. 1922, št. 28, Dr. Drag. Lončar: Kaj hočemo?

²² Avtonomist, II, 1.7. 1922, št. 26, Iz naše organizacije. - Podčrtano v Avtonomistu.

²³ Opozarjamo na - po našem mnenju - netočno oceno D. Kermaunerja, ki pravi, da ZSA oziroma njegov najvidnejši predstavnik, A. Prepeluh, svojega slovenskega narodno-avtonomističnega stališča "ni znal povezati s socializmom". V podkrepitev svoje take ocene D. Kermauner še pripominja, da A. Prepeluh svojega avtonomizma tudi ni znal "politično opreti na socialistični proletariat, med katerim je dotlej politično deloval." (Kermauner, str. 542-543). Na navedeno Kermaunerjevo oceno kritično opozarja tudi P. Vodopivec (Vodopivec, str. 206).

²⁴ Delavske Novice (dalje DN), III, 25.1. 1923, št. 4, Prehodni Delavni program 'Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva'.

²⁵ DN, III, 8.2. 1923, št. 6, Socijalistična Stranka Delovnega Ljudstva. Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi.

Socialistična stranka delovnega ljudstva je bila ustanovljena 21. januarja 1923,²⁶ ko je tedanje slovensko pokrajinsko vodstvo ilegalne KSJ, zbrano ob glasilu "Delavske Novice", skupaj z ljubljansko krajevno frakcijo Socialistične stranke Jugoslavije, t.i. "Zarjani", oblikovalo ta nov slovenski politični subjekt. Pri tem je potrebno opozoriti, da je pobudo za ustanovitev SSDL dalo takratno vodstvo KSJ v Sloveniji, in sicer na osnovi svoje ocene, naj temelji legalna stranka, preko katere bi delovali komunisti na zlitju komunističnih organizacij z reformističnimi skupinami znotraj delavskega gibanja, s čemer naj "bi ilegalna in samostojna KPJ postala sploh odveč."²⁷ Ti "zelo zanimivi, široki in originalni koncepti," s katerimi se je "slovensko komunistično vodstvo odpovedalo lastni organizaciji in lastni propagandi in mednarodni komunistični ideologiji",²⁸ so v tistem času predstavljali izjemo v evropskem in jugoslovanskem komunističnem gibanju in so razumljivo vzbudili "ostro obsodbo komunistov drugod po državi, ki so ravno tedaj ustanovili svojo Neodvisno delavsko stranko Jugoslavije in tudi že nekaterih komunistov v Sloveniji."²⁹ To je slednjič privedlo do ukinitve SSDL, ko je - na strankini konferenci 15. aprila 1923 - prevladala strogo revolucionarna komunistična smer, ki je podpirala oblikovanje zgolj take zakonite delavske stranke, ki bi bila pod izključnim vodstvom KSJ. Na tej konferenci je bila izglasovana takojšnja vključitev dotedanje SSDL v NDSJ, najbolj vidna predstavnika povezovanja komunističnega proletariata z nekomunističnim, sekretar pokrajinskega vodstva KSJ Lovro Klemenčič in njegov tesni politični sodelavec ter idejni somišljenik Vladislav Fabjančič, pa sta bila izključena iz KSJ.³⁰

Kar zadeva narodno-avtonomistično vsebino političnih konceptov NSS, ZSA in SSDL, naj povemo, da je bila le-ta - tako kakor socialistična - pri vseh treh jasno razpoznavna že pred oblikovanjem njihovih narodnopolitičnih programov v letu 1923. Tako je NSS zelo določno poudarjala obstoj slovenske narodne

²⁶ Glej DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Konferenca enotne fronte proletarijata Slovenije. 168 delegatov iz 42 krajev Slovenije soglasno manifestirala za skupno proletarsko „Socijalistično Stranko Delovnega Ljudstva“.

²⁷ Janko Pleterski-Branko Božič: Politična in socialna zgodovina Jugoslavije, Maribor 1975, str. 51 (dalje Pleterski-Božič). - Opomba se nanaša na besedilo, ki ga je napisal J. Pleterski.

²⁸ J. Prunk: Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 - april 1923, posebnost v razvoju KPJ. Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana 1975, str. 54, 53 (dalje Prunk, Politika KP v Sloveniji 1922-1923).

²⁹ J. Prunk: Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI-XII, 1971-1972, št. 1-2, str. 218 (dalje Prunk, Zveza delovnega ljudstva).

³⁰ Podrobneje o nastanku in delovanju SSDL ter idejnopolitični usmeritvi, ki je tedanje slovensko pokrajinsko vodstvo KSJ vodilo k političnemu povezovanju s socialističnim delavskim gibanjem glej v M. Mikuž: Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji. Zgodovinski časopis, IX, 1955, št. 1-4, str. 116-118; isti, Slovenci v stari Jugoslaviji, str. 248-249; Prunk, Zveza delovnega ljudstva, str. 217-219; isti, Politika KP v Sloveniji 1922-1923, str. 53-54; Lukač, Radnički pokret, str. 95; Milenkovič, str. 164-166; Pleterski-Božič, str. 50-51; Miroslav M. Nikolić: Komunistička partija Jugoslavije od Obznane do osnivanja NRPJ, Beograd 1979, str. 384-386; France Filipič: Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939, 1. knjiga. Ljubljana 1981, str. 111, 114 in Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 141-142.

individualnosti oziroma specifičnost slovenske "pokrajine", ki je izhajala "prvič iz posebnosti etnične psihe ljudstva, ki je na njej prebivalo, drugič pa iz duševnosti oblikujočih učinkov slovenskega jezika in kulturnih zakladov, ki so se bili v njem nakopičili. Ta dva činitelja sta ustvarila izvestno individualnost," je poudarjala NSS, "ki jo ravno imenujemo slovensko in ki je v temeljih zaznamovanje ljudstva, ki jo je začelo nositi z imenom slovenskega naroda." Zato za NSS slovenstvo ni bila "kaka teorija, še manj politični program, ampak ... enostavno ugotovitev danes obstoječih sil naše notranjosti, našega jezika in naše kulturne preteklosti."³¹ Ob jasni zavesti o obstoju slovenskega naroda je NSS - katere predstavnik v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS, Anton Brandner in Ivan Deržič, sta glasovala proti sprejemu centralistične in unitaristične vidovdanske ustave³² - brezpogojno terjala tudi avtonomistično revizijo ustave in oblikovanje upravno nedeljive Slovenije, torej tako državnopravno preureditev Kraljevine SHS, ki bo "vsled stoletnega popolnoma ločenega kulturnega, gospodarskega in deloma tudi jezikovnega življenja ... zagotovila vsem gospodarskim, kulturnim in jezikovnim enotam v državi najobširnejšo avtonomijo."³³ Taka stališča je poudarjala NSS tudi v letu 1923, ko je opozarjala, da so Slovenci, Hrvatje in Srbi kulturno trije narodi, od katerih se je vsak "do sedaj razvijal svojim posebnim prilikam odgovarjajoče".³⁴ Zato se je tudi izrekala za ustavno revizijo, s katero naj se uveljavi zakonodajna avtonomija za Slovence, Hrvate in Srbe. V tej zvezi je še posebej naglašala potrebo po upravni nedeljivosti Slovenije, ki naj kot avtonomna državnopravna enota doseže svojo samoupravno suverenost in politično enakopravnost v jugoslovanski državi.³⁵ V tem smislu se je tudi zavzemala, naj Slovenci služijo vojaški rok edinole v Sloveniji.³⁶ NSS je torej bila leta 1923 izrazito proticentralistično usmerjena stranka, katere pripadniki so svoje avtonomistično stališče - v času neposredno po volitvah v Narodno skupščino, na katerih se je zelo jasno izrazila slovenska večinska avtonomistična narodnopolitična opcija³⁷ - utemeljevali tudi s poudarkom, da mora NSS odločno podpirati načelo zakonodajne avtonomije, če se ne želi "postaviti proti narodovi volji".³⁸

Enako kakor pripadniki NSS se seveda proti slovenski avtonomistični narodni volji ni postavljalo Združenje slovenskih avtonomistov, ki je izhajajoč iz odločnega

³¹ Jugoslavija, IV, 29.11. 1921, št. 292, Kaj je s slovenstvom?

³² Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. II. knjiga (od XXXVIII do LXVIII redovnog sastanka), 62. redni sestanek, 28.6. 1921, Beograd 1921, str. 5.

³³ Nova Pravda (dalje NP) III, 8.4. 1922, št. 14, Proklamacija Narodno-socijalistične stranke sprejeta na III. strankinem zboru. - Podrobneje o pogledih NSS na narodno vprašanje glej Perovšek, Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje, str. 186-192, 284-292, 346-355.

³⁴ NP, IV, 24.2. 1923, št. 8, Oklic narodnih socialistov!

³⁵ NP, IV, 24.2. 1923, št. 8, Oklic narodnih socialistov!; 27.1. 1923, št. 4, Socialistična konferenca; prav tam, Resolucija sklenjena na seji načelstva NSS dne 18. januarja 1923.

³⁶ Naš dom, I, 12.3. 1923, št. 1, Anton Brandner, nosilec liste NSS mariborskega okrožja: Prekmursko ljudstvo! SOCIJALISTI! Delavci! Kmetovje! Mestri! Državni in privatni nameščenci!

³⁷ Podrobneje o tem glej Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o slovenski samoodločbi leta 1923, str. 17-18.

³⁸ NP, IV, 7.4. 1923, št. 14, Koprivniški: Avtonomija ali centralizem?

slovenskega nacionalnega samozavedanja in avtonomističnega stališča, katerega je od začetka svojega izhajanja vztrajno poudarjalo glasilo "Avtonomist",³⁹ terjalo revizijo vidovdanske ustave in "novo notranjo ureditev naše države." Načelstvo ZSA je v tej zvezi 28. junija 1922 posebej opozorilo, da zahtevajo slovenski avtonomisti "enakopravnost vseh teh narodov (Slovencev, Hrvatov in Srbov - op. J.P.) in vseh verstev", in ker "smo v načelu federalisti ... zakonodajno avtonomijo nedeljene Slovenije ter najširšo suvereno samoupravo ljudstva."⁴⁰ To svoje temeljno stališče je potem, ko je "Avtonomist" tudi formalno izhajal kot glasilo Združenja slovenskih avtonomistov,⁴¹ ZSA javno še posebej poudarjalo od 28. oktobra 1922 dalje, tj. od dneva, po katerem je bilo na čelu vsake številke "Avtonomista" pod geslom "Kaj hočemo?" objavljeno udarno programsko vodilo ZSA: hočemo "*lastno zakonodajo na lastnih tleh vraslega slovenskega ljudstva!*"⁴²

V skladu s tako zahtevo je v letu 1923 Združenje slovenskih avtonomistov tudi nadalje oblikovalo svoj narodnopolitični program. Tako je zelo slikovito zavračalo v vidovdanski ustavi uveljavljeno načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti, saj je pojasnjevalo, "da ,jugoslovanstva', t.j. enega, ,jugoslovanskega' jezika in enega ,jugoslovanskega' naroda ni in ga tudi nikoli ne bo". Za ZSA so namreč predstavljali Jugoslovani zgolj pojem, s katerim se lahko na kratko označi Slovence, Srbe, Hrvate, Bolgare in Makedonce, in sicer na podoben način, kakor se v naravoslovju uporablja beseda "žuželka". "*Žuželke' kot take pa nikjer na svetu ni,*" je pisal "Avtonomist", "pač pa poznamo pajke, stenice, muhe itd."⁴³ Združenje slovenskih avtonomistov, ki je terjalo da morajo biti Slovenci "priznani *v družini vseh narodov*",⁴⁴ je zato pred volitvami v Narodno skupščino svetovalo volivcem, naj vprašajo vsakogar, ki se poteguje za njihove glasove, če priznava, da so Slovenci samostojen narod ali ne. In če ne, je v tej zvezi poudarjal "Avtonomist", potem naj pokažejo vrata vsakomur, ki ne priznava, "da smo Slovenci *narod, sam svoj narod.*" Zlasti še, če "mešetari okoli vas z nekim ,jugoslovanskim' narodom in slepari s slovenskim ,plemenom'"⁴⁵ Po globokem prepričanju ZSA

³⁹ O narodno-avtonomističnih nacionalnih konceptih, ki sta jih v letih 1921-1922 poudarjala "Avtonomist" in vodilno jedro kasnejšega ZSA, glej podrobneje Kermauner, str. 531-535, 538-541, 544-547; Zečević, Na zgodovinski prelomnici, str. 113-114; Vodopivec, str. 202-206 in J. Prunk: Slovenski narodni vzpon, Narodna politika 1768-1992. Ljubljana 1992, str. 231-233. - Naj na tem mestu opozorimo tudi na posamezne članke in programske izjave, v katerih je bilo v letih 1921-1922 v "Avtonomistu" najbolj izrazito poudarjeno slovensko avtonomistično narodnopolitično stališče: 11.4. 1921, št. 1, A. Prepeluh, Kaj hočemo in kdo smo?; 27.6. 1921, št. 12, Zakon razvoja in naš problem; 4.7. 1921, št. 13, Kaj pa sedaj?; 11.7.1921, št. 14, Neodvisna Irska - neodvisna država; 18.7. 1921, št. 15, Poglejmo resnici v oči; 11.2. 1922, št. 6, Naš problem; 25.2. 1922, št. 8, Kako in kam?; 18.3. 1922, št. 11, Naš politični cilj; 10.6. 1922, št. 23, Organizacijska vest; 1.7. 1922, št. 26, Iz naše organizacije; 8.7. 1922, št. 27, (Dr. Drag. Lončar): Kaj hočemo?, I.; Avtonomija in avtonomija; 15.7. 1922, št. 28, (Dr. Drag. Lončar): Kaj hočemo?, II.; 19.8. 1922, št. 33, Boj za avtonomijo; 16.9. 1922, št. 37, Federacija (ali ,zvezna država'); 14.10. 1922, št. 41, Kaj je avtonomija?

⁴⁰ Avtonomist, II, 1.7. 1922, št. 26, Iz naše organizacije.

⁴¹ Glej Avtonomist, II, 14.10.1922, št. 41.

⁴² Avtonomist, II, 28.10. 1922, št. 43, in sl. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴³ Avtonomist, III, 17.2. 1923, št. 7, Hinavske krinke. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴⁴ Avtonomist, III, 6.1. 1923, št. 1, Kdo smo in kaj hočemo v tem letu? - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴⁵ Avtonomist, III, 10.2. 1923, št. 6, Nasvet slovenskim volivcem. - Podčrtano v Avtonomistu.

je torej bila Kraljevina SHS mnogonarodna država, država petih nacionalnih entitet, ki jih predstavljajo "Slovenci, Hrvati, Srbi, *muslimani* (podčrtal J.P.) in Makedonci."⁴⁶

Glede na tako široko razumevanje jugoslovanskega nacionalnega pluralizma in odločnega stališča, da morajo biti Slovenci gospodarji "*v svojem lastnem domu*"⁴⁷ ter "morajo dobiti to, kar je njihovo, drugi pa tudi", je zato povsem razumljivo tedaj že načelno izhodišče ZSA, da politični položaj "*kar vpije po zvezni državi ali po federaciji*."⁴⁸ Z revizijo vidovdanske ustave in federativnim državnopravnim preoblikovanjem jugoslovanske skupnosti naj bi namreč bila uresničena zahteva po lastni državnosti slovenskega ljudstva,⁴⁹ ker zvezna država (federacija) omogoča "*kolikor mogoče veliko slovensko neodvisnost*."⁵⁰ Ta naj bi živela z doseženo lastno, slovensko zakonodajno močjo, v kateri bi bila udejanjena politična ideja slovenskega ljudstva za njegovo osamosvojitve.⁵¹ Po oceni ZSA je torej bila zvezna država (federacija) tista "*državna oblika, v kateri doseže zakonodajna avtonomija svoj višek*."⁵² S tem bi imeli Slovenci v upravno enotni avtonomni Sloveniji svojo zakonodajo in bi sami odločali o različnih družbenih vprašanjih - npr. na področju šolstva, verskih zadev, cest, socialne zakonodaje, delavskega zavarovanja, bolniških blagajn.⁵³ Tako bi bila v političnem in državnopravnem pogledu presežena tudi izguba slovenske državnosti, dosežene v novembru 1918 obstoječi posebni Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, preko katere so se Slovenci 1. decembra 1918 združili s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS.⁵⁴ "Avtonomist" je namreč pred volitvami v Narodno skupščino kritično opozarjal, da je bila Slovenija novembra 1918 "*svobodna državnica*". Te državnice ni Slovincem vzel nihče, je pisal "Avtonomist", pač pa so jo sami izročili Beogradu v svoji "politični otročnosti" in "megleni, jugoslovanski' narodnostni pijanosti". Zato naj dobijo nazaj tisto, kar so Beogradu izročili v "nacionalni nezavesti."⁵⁵

Čeprav je bil zadnji izmed nosilcev slovenskega avtonomizma socialistične smeri v letu 1923, SSDL, oblikovan šele januarja tega leta, pa je gledanje Socialistične stranke delovnega ljudstva na jugoslovansko nacionalno problematiko imelo v vsebinskem pogledu oporo v stališčih, ki sta jih o njej že leta

⁴⁶ Avtonomist, III, 7.4. 1923, št. 14, Za zvezno državo.

⁴⁷ Avtonomist, III, 27.1. 1923, št. 4, Ali smo imeli prav? - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴⁸ Avtonomist, III, 7.4. 1923, št. 14, Za zvezno državo. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁴⁹ Avtonomist, III, 10.2. 1923, št. 6, Protič.

⁵⁰ Avtonomist, III, 17.2. 1923, št. 7, Hinavske krinke. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁵¹ Avtonomist, III, 10.2. 1923, št. 6, Nasvet slovenskim volilcem; 7.4. 1923, št. 14, Za zvezno državo.

⁵² Avtonomist, III, 3.2. 1923, št. 5, Republikanstvo v Jugoslaviji. - Podčrtano v Avtonomistu.

⁵³ Avtonomist, III, 20.1. 1923, št. 3, Rusija - zvezna država; 3.2. 1923, št. 5, Uradništvo in centralizem.

⁵⁴ Podrobneje glej o slovenski državnosti, doseženi v okviru Države SHS J. Perovšek: Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, št. 1-2, str. 49-75; isti, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918. Prispevki za novejšo zgodovino, XXVIII, 1988, št. 1-2, str. 41-61; isti, Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918. Internationales Kulturhistorisches Symposium Mögersdorf 1985, zvezek 17, Szombathely 1992, str. 259-274 (Madžarski, nemški in hrvaški prevod razprave je v zborniku objavljen na str. 274-321).

⁵⁵ Avtonomist, III, 3.2. 1923, št. 5, Politika in politika. - Podčrtano v Avtonomistu.

1922 zastopala vodilna predstavnik SSDL ter tedanja politična in idejna usmerjevalca KSJ na Slovenskem, L. Klemenčič in V. Fabjančič. Tako je L. Klemenčič na I. državni konferenci KSJ (zbrala se je med 3. in 17. julijem 1922 na Dunaju) prvi v okviru komunistične stranke zahteval, naj KSJ sproži politični boj "za emancipacijo nacionalnih posebnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev",⁵⁶ zavzel pa se je tudi, naj KSJ politično podpre pravico južnoslovenskih narodov do samoodločbe in se v vprašanju državne ureditve opredeli za federativni državnopravni program.⁵⁷ Prav tako je 27. oktobra 1922 tudi V. Fabjančič, na shodu Zveze delovnega ljudstva (volilni povezavi krščanskih socialcev, komunistov in ljubljanske socialistične frakcije Zarjanov za ljubljanske občinske volitve, 3. decembra 1922), zagovarjal "načelo popolne samoodločbe narodov" in poudarjal, da je s tem proletariat "tudi za samoodločbo naroda slovenskega, naroda hrvaškega in naroda srbskega." Hkrati je še opozarjal, da "avtonomija in federacija spadata v okvir samoodločbe" - in "če večina slovenskega naroda zahteva kot neposredni, minimalni cilj avtonomijo ali federacijo" - je pojasnjeval, "bo razredno-zavedni proletariat podpiral boj zanjo, ker to odgovarja njegovim načelom v nacionalnem vprašanju."⁵⁸

Na osnovi takih narodnoprogramskih izhodišč je nato leta 1923 SSDL postopoma oblikovala svoj nacionalni koncept. Opozarjala je na etnično raznorodnost v Kraljevini SHS, pri čemer je v tej vsebinski zvezi deloma še uporabljala izraz 'pleme',⁵⁹ vendar pa to ni bilo v opreki z njenim gledanjem na vprašanje jugoslovenskega nacionalnega pluralizma, saj je stranka zelo jasno poudarjala, da različne nacionalne entitete v Kraljevini SHS razume kot "narodnosti".⁶⁰ Zato je ob tem, ko je pojasnjevala, da se bori za vzpostavitev delavsko-kmečke vlade v republikanski obliki, tudi posebej poudarjala, da bo ta vlada zagotovila "enakopravnost vseh narodnosti in narodnih manjšin."⁶¹ Poleg

⁵⁶ D. Lukač: Slovenački komunisti u naporima za nacionalnu afirmaciju južnoslovenskih naroda u teoriji i praksi KPJ 1921-1924. godine. Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974, Ljubljana 1975, str. 38.

⁵⁷ Arhiv Republike Slovenije, referat za dislocirano gradivo II. Gradivo Kominterne, B/1 (1920-1922) (dalje ARS II). Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ - na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11.7. 1922, str. 1-7.

⁵⁸ DN, II, 2.11. 1922, št. 44, Zveza delovnega ljudstva. (Govor s. Fabjančiča na shodu v 'Unionu'). - Podrobneje glej o oblikovanju Zveze delovnega ljudstva, njenem programu in delovanju Prunk, Zveza delovnega ljudstva, str. 199-227; isti, Politika KP v Sloveniji 1922-1923, str. 47-54; isti, Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda, Ljubljana 1977, str. 61-69.

⁵⁹ DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji; 1.2. 1923, št. 5, Hlapci absolutističnega centralizma ('Naprejevci in ostali socijalisti', razbijači enotne proletarske fronte); 23.3. 1923, št. 12, Volilcem Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; 29.3. 1923, št. 13, 'Kladivar', 'Orjuna'. Glej tudi Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani.

⁶⁰ DN, III, št. 4, Prehodni Delovni Program Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani; Republika in republika.

⁶¹ DN, III, 8.2. 1923, št. 6, Vodstvo Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi (podčrtano v DN). - Pripominjam, da je, sicer že ob svojem nastanku, poudarila SSDL načelno stališče o popolni enakopravnosti "vseh narodnosti v deželi" in zaščiti narodnih manjšin (DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Prehodni Delovni Program, Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani).

tega je SSDL še zelo ostro nastopala proti nacionalni hegemoniji in šovinizmu,⁶² opozarjala pa je tudi, da se "smatra za antidržavni element" tisti, "kdor noče postati Srb" - saj ga to postavlja "izven zakona in ustave". K temu je pristavljala, da "to govore fašisti (tj. SRNAO - op. J.P.)".⁶³

Vzporedno s temi opozorili pa je seveda SSDL namenila posebno pozornost tudi politično najbolj izrazitemu vidiku vprašanja emancipacije narodov v jugoslovanski državi - problemu nacionalne samoodločbe,⁶⁴ na katerega se je neposredno navezovalo vprašanje državnopravne preureditve Kraljevine SHS. SSDL se je zavzemala za "popolno samoodločbo narodov"⁶⁵ ter je posebej opozarjala, da predstavlja načelo samoodločbe njeno poudarjeno programsko vodilo.⁶⁶ Zato je zahtevala "ljudsko samoodločbo in samoupravo", ki naj se dosežeta v državi, pokrajini in občini,⁶⁷ kar pomeni "*avtonomijo*" v istem obsegu.⁶⁸ Ob svojih zahtevah po avtonomiji,⁶⁹ je SSDL opominjala, da se je po razsulu Avstro-Ogrske monarhije in centralnoevropskega imperializma, jugoslovanska skupnost oblikovala na podlagi načela samoodločbe narodov - in sicer v času, ko je ljudstvo pričakovalo, da mu bosta prinesla osvoboditev in združenje v novo državo mir, svobodo in narodno enakopravnost. Uresničitev svojih pričakovanj je videlo v konstituenti, ki naj "kot suverena uredi predvsem narodno vprašanje na podlagi enakopravnosti in samouprave."⁷⁰ Ker pa se ta pričakovanja niso izpolnila, je zato SSDL odločno terjala, da se "*iz temelja*" spremeni vidovdanska ustava,⁷¹ katere resnična revizija naj nato vzpostavi "*samoodločbo in samoupravo ljudstva*,"⁷² torej take državnopravne in narodnopolitične razmere, ko "ljudstvo samo odloča in vrši zakonodajno in upravno oblast."⁷³ SSDL je ocenjevala, da sta

⁶² DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji; 23.2. 1923, št. 8, Naši shodi; 15.3. 1923, št. 11, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva; Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani.

⁶³ DN, III, 15.3. 1923, št. 11, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva.

⁶⁴ Podrobneje o državnopravnih in narodnopolitičnih razmerah, ki so v Kraljevini SHS porodile problem samoodločbe narodov glej v Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o slovenski samoodločbi leta 1923, str. 5-7.

⁶⁵ DN, III, 15.3. 1923, št. 11, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva. - O zavzemanju SSDL za "samoodločbo naroda" glej prav tam, Delavci in kmetje za SSDL; Zarja, II, 17.3. 1923, št. 11, Manifestacijski shod Soc. Stranke Delovnega Ljudstva v Ljubljani; Volilni oglas SSDL, V boj za zmago pravice nad krivicami!

⁶⁶ ARS II, Partijski letaki, šk. 1 (1919-1934), letak SSDL Delovnemu ljudstvu na kmetih!

⁶⁷ DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Prehodni Delovni Program, Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; 8.2. 1923, št. 6, Vodstvo Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva, Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi; Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani.

⁶⁸ DN, III, 8.2.1923, št. 6, Vodstvo Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva, Volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi. - Podčrtano v DN.

⁶⁹ Glej DN, III, 1.2. 1923, št. 5, Glavar klerikalizma na pohodu; 8.3. 1923, št. 10, Delovno ljudstvo Slovenije se zbira pod rdeč prapor SSDL; 15.3. 1923, št. 11, Kmetom za volitve v premislek.

⁷⁰ DN, III, 25.1. 1923, št. 4, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji. Glej tudi Zarja, II, 27.1. 1923, št. 4, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani.

⁷¹ DN, III, 29.3. 1923, št. 13, Pašič Radič Korošec ali pa Pašič Pribičević. - Podčrtano v DN.

⁷² DN, III, 2.3. 1923, št. 9, SSDL in volitve. - Podčrtano v DN.

⁷³ DN, III, 23.3. 1923, št. 12, Kaj pa sedaj?

tako razumljeni ‚samoodločba in samouprava ljudstva‘ lahko uresničeni le v federativni delavsko-kmečki republiki,⁷⁴ posamezne, avtonomne narodno-ozemelske enote, ki naj bi po njeni zamisli tvorile to republiko, pa bi bile Slovenija, Hrvaška, Srbija, Makedonija, Vojvodina in Bosna.⁷⁵ Tako se je tudi SSDL - čeprav je podobno kakor ZSA svoj nacionalni program načeloma umeščala v koncept federativne države - povsem jasno zavzemala za zakonodajno avtonomijo Slovenije in je bila eden izmed tistih političnih dejavnikov, ki so leta 1923 sooblikovali tedanjo avtonomistično slovensko narodnopolitično smer.

Če ob sklepu na kratko opredelimo pomen slovenskega, socialistično usmerjenega avtonomizma iz leta 1923, potem je predvsem potrebno poudariti, da je predstavljal povsem samostojen fenomen znotraj tedanjega splošnega hotenja slovenskega naroda, ki je po sprejemu vidovdanske ustave terjal, da se mu ustavno „točno očrtajo njegove pravice in dolžnosti v obliki zakonodajne in finančne avtonomije zedinjene Slovenije.“⁷⁶ Zahteve po avtonomiji, ki so po letu 1921 preplavile slovensko politiko, tako niso bile last zgolj tistih, v narodni zgodovinski spomin tako izrazito vtisnjenih in medsebojno usodno izključujočih se označevalcev novejšega slovenskega zgodovinskega razvoja, kakor sta katoliški in komunistični politični pol - pač pa so ob podpori vseh treh temeljnih idejno-političnih taborov takratne dobe, katoliškega, liberalnega⁷⁷ in socialističnega, na Slovenskem živele ves čas obstoja prve jugoslovanske skupnosti. Zavest o slovenski narodni samobitnosti in voljo po suverenem položaju slovenskega naroda v jugoslovanski državi si je namreč tedaj delila večina sicer ideološko in politično izrazito razdeljenih Slovencev, katerim pa je bila v nacionalnem vprašanju skupna opredelitev, ki je precejšen del slovenske politike navedla k avtonomističnemu (in federalističnemu) nacionalnem stališču. Zato je pri obravnavanju slovenskega narodnega vprašanja in narodno-emancipacijskih naporov v prvi jugoslovanski državi vsekakor potrebno upoštevati tudi dejstvo, da so bili med političnimi subjekti, ki so leta 1923 zagovarjali načelo slovenske narodne avtonomije, tudi NSS, Združenje slovenskih avtonomistov in SSDL - torej tisti nosilci takratnega slovenskega avtonomizma, katere je povezovala socialistična in nerevolucionarno usmerjena zamisel družbene in politične ureditve.

⁷⁴ DN, III, 23.3. 1923, št. 12, Volilcem Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva; Vladislav Fabjančič: Česa uče proletarijat te volitve?

⁷⁵ DN, III, 2.3. 1923, št. 9, SSDL in volitve (po referatu s. Klemenčiča na shodu v Kamniku).

⁷⁶ Fran Erjavec: Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled. Ljubljana 1923, str. 78.

⁷⁷ Podrobneje glej o liberalno usmerjenem slovenskem avtonomizmu v slovenski politiki dvajsetih let Perovšek, Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje, str. 346-383.

Jurij Perovšek

DIE SLOWENISCHE AUTONOMIE DER SOZIALISTISCHEN RICHTUNG IM JAHRE 1923

Z u s a m m e n f a s s u n g

Bei der Studie der slowenischen national-autonomen politischen Richtung, die als slowenisches nationales Programm im ersten jugoslawischen Staat (Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen, im Jahre 1929 in das Königreich Jugoslawien umbenannt) endgültig im Jahre 1923 ihre Formen annahm, müssen auch Ansichten in Betracht gezogen werden, die diesbezüglich einzelne autonom orientierte slowenische Gruppen und Parteien vertraten. Diese forderten ebenso wie die am stärksten orientierten autonomen politischen Subjekte, die katholische Slowenische Volkspartei, die nur kurzweilig bestehende Slowenische republikanische Partei und die slowenischen Kommunisten, einen gleichberechtigten und selbständigen Status des slowenischen Volkes in der jugoslawischen Staatsgemeinschaft. Diese Parteien - die Nationalsozialistische Partei (NSP), die Vereinigung slowenischer Autonomisten und die Sozialistische Partei des werktätigen Volkes (SPWV), haben im Jahre 1923 auf der Grundlage ihrer nationalpolitischen Konzepte insbesondere die selbständige nationalautonome Richtung innerhalb des damaligen allgemeinen Willens des slowenischen Volkes begründet. Diese haben nach der Annahme der unitaristischen und zentralistischen Vidovdan-Verfassung im Jahre 1921 die gesetzliche und finanzielle Autonomie des verwaltungseinheitlichen Sloweniens gefordert. Die Forderungen nach der slowenischen Autonomie, die nach dem Jahre 1921 verstärkt die Mehrheit der slowenischen Politik vertrat, waren nicht nur auf der Seite derjenigen, die in der nationalhistorischen Erinnerung doch so geprägt sind, sich schicksalhaft voneinander ausschlossen und sich als Bezeichner der neueren slowenischen historischen Entwicklung betrachten, d.h. auf der einen Seite die katholische auf der anderen Seite die kommunistische Polarisierung. Diese lebte aber mit Unterstützung verschiedener slowenischer politischer Lager in der Zwischenkriegszeit, d.h. innerhalb der größtenteils ideologisch und politisch gespaltenen Slowenen. Aus diesem Grunde kann man bei der gesamthistorischen Bewertung der slowenischen Nationalemanzipationspolitik in der Zeit von 1918-1941 nicht die Tatsache umgehen, daß im Jahre 1923 das Prinzip der slowenischen Autonomie und der nationalen Emanzipation auch von der Nationalsozialistischen Partei, der Vereinigung slowenischer Autonomisten und von der Sozialistischen Partei des werktätigen Volkes vertreten wurde, von denjenigen, die Verfechter der damaligen slowenischen Autonomie waren, die vom sozialistischen und antirevolutionären orientierten Gedanken der gesellschaftspolitischen Ordnung miteinander verbunden waren.